

IMOM AL-BUXORIYNING ISLOM DINI VA JAMIYAT MA'NAVYI-MADANIY HAYOTIGA QOLDIRGAN ME'ROSI

Ilmiy rahbar: X.U.Samatov
TATU Samarqand Filiali
Kompyuter Injineri
fakulteti KI23-02 guruh talabasi
Xamidov. S.V

Annotatsiya: Ushbu maqolada Islom dinida Quroni karimdan so‘ng ikkinchi manba bo‘lib e‘tirof etilgan kitob Imom Buxoriyning “al-Jome‘ as-sahih” – (“Ishonarli hadislar to‘plami”) asari yozilish tarixi, inson ma‘naviyatida tutgan o‘rni batafsil yoritib beriladi. Shuningdek, asar yozilish sabablari va asar muallifi faoliyati haqida qimmatli ma‘lumotlar olish mumkin.

Annotation: This article details the history of the writing of Imam Buxorah's book Al-Jome'as-Sahih, which is recognized as the second source after the Koran in Islam, and its role in human spirituality. You can also learn valuable information about the reasons for the writing of the work and the work of the author.

Аннотация: В статье подробно рассматривается история написания книги имама Буксори «Аль-Джомеас-Сахих», которая признана вторым после Корана источником в исламе, и ее роль в духовности человека. Также можно узнать ценную информацию о причинах написания работы и работе автора.

Kalit so‘zlar: Qur‘on, Hadis, Tafsir, Madrasa, Sunnat.

Imom Buxoriyning ilmiy-ma‘naviy merosini chuqur o‘rganish va keng jamoatchilikka taqdim etish uchun 2017 yili Prezidentimizning farmoni bilan Imom Buxoriy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi va Oliy hadis maktabining tashkil etilishi va bu yerda olib borilayotgan tadqiqotlar shular jumlasidandir. Buxoriy, Imom al-Buxoriy- asl ismi Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil ibn Ibrohim al Buxoriy 810-yilda buxoroda tavallud topib, — 870-yil Samarqand yaqinidagi Hartang qishlog‘ida vafot etadi. Islom olamining yirik mutafakkiri. Muhaddislar imomi, hadis ilmining sultoni deb ham yuritiladi. Otasi Ismoil o‘z davrining yetuk muhaddislaridan, Malik ibn Alasning shogirdi va yaqinlaridan biri bo‘lib, tijorat ishlari bilan shug‘ullangan. Onasi taqvodor, diyonatli, oqila ayol edi. Otasi vafot etgach, uning tarbiyasi validasi zimmasiga tushgan. U 5-6 yoshidan islomiy ilmlarni, Muhammadning hadislarini o‘rganishga va yodlashga kirishadi. Taniqli muhaddislar — Doxiliy, Muhammad ibn

Salom Poykandiy, Muhammad ibn Yusuf Poykandiy, Abdulloh ibn Muhammad Masnadiy va boshqalardan saboq olgan. Azaldan muhaddislar safarga chiqishdan oldin o‘z yurtidagi roviylardan birorta ham hadis qoldirmasdan yozib olgan bo‘lishi va shundan keyingina boshqa shahar yoki mamlakatga safarga otlanishi mumkin edi. Buxoriy 16 yoshga yetguncha, o‘z yurtidagi mashoyixlardan hadis eshitib, yozib olib, xalifalikning turli viloyatlari tomon yo‘l oladi. 825-yil Buxoriy onasi va akasi Ahmad bilan Makkaga kelib, haj ibodatini ado etadi. Otasi Ismoil o‘z davrining yetuk muhaddislaridan, Malik ibn Alasning shogirdi va yaqinlaridan biri bo‘lib, tijorat ishlari bilan shug‘ullangan. Onasi taqvodor, diyonatli, oqila ayol edi. Otasi vafot etgach, uning tarbiyasi volidasi zimmasiga tushgan. U 5-6 yoshidan islomiy ilmlarni, Muhammadning hadislarini o‘rganishga va yodlashga kirishadi. Taniqli muhaddislar — Doxiliy, Muhammad ibn Salom Poykandiy, Muhammad ibn Yusuf Poykandiy, Abdulloh ibn Muhammad Masnadiy va boshqalardan saboq olgan. Azaldan muhaddislar safarga chiqishdan oldin o‘z yurtidagi roviylardan birorta ham hadis qoldirmasdan yozib olgan bo‘lishi va shundan keyingina boshqa shahar yoki mamlakatga safarga otlanishi mumkin edi. Buxoriy 16 yoshga yetguncha, o‘z yurtidagi mashoyixlardan hadis eshitib, yozib olib, xalifalikning turli viloyatlari tomon yo‘l oladi. 825-yil Buxoriy onasi va akasi Ahmad bilan Makkaga kelib, haj ibodatini ado etadi. Islom dinida Quroni karimdan so‘ng ikkinchi manba bo‘lib e’tirof etilgan kitob Imom Buxoriyning “al-Jome’ as-sahih” – (“Ishonarli hadislar to‘plami”) asaridir. Hadis ilmining sultoni, ulug‘ bobokalonimiz Muhammad ibn Ismoil Buxoriy ta’lif etgan bu asar, ko‘plab nusxalarda musulmon xalqlarining orasida tarqalib, unga yuzlab sharhlar bitilgan va dunyoning turli tillariga ta Onasi va akasini Buxoroga qaytarib, o‘zi Makkada qoladi. Bu yerda faoliyat ko‘rsatayotgan olimlarning ilmiy yig‘inida qatnashadi. 827-yil Madinaga boradi. Madinadagi mashhur ulamolardan Ibrohim ibn Munzir, Mutrif ibn Abdulloh, Ibrohim ibn Hamza va boshqalar bilan muloqotda bo‘lib, ulardan hadislar bo‘yicha saboq oladi. Bu vaqtda Rasulullohning sahobalari, sahobalarning izdoshlari turli mamlakatga tarqab ketgan edilar. Shunday sharoitda Muhammadning hadislarini to‘plash turli shahar va mamlakatlarga borishni taqozo qilar edi. Bir necha tarixchilarning ta’kidlashicha, Imom Buxoriy Hijoz, Makka, Madina, Toif, Jiddaga qilgan safarlari 6 yil davom etgan. So‘ng Basra, Kufa va Bag‘dodga safar qiladi. Shom va Misrga o‘tadi. Bundan tashqari Xuroson, Marv, Balx, Hirot, Nishopur, Ray, Jibol kabi shaharlarda bo‘lib, bu shaharlardagi olimlardan saboq oldi va hadislar to‘pladi. Imom Buxoriyning asarlari orasida eng mashhur bo‘lgani "Al-jome' as-Sahih"dir. Undan tashqari tarixiy voqealar va shaxslarni chuqur tahlil qiladigan, hadis ilmining asoslaridan bo‘lgan

ilmlarga oid bir qator o‘ta ahamiyatli kitoblar yozdi. Imom Buxoriyning ilmiy ahamiyati yuksak bo‘lgan bir nechta asarlar tasnif qildi: „Al-jome’ as-sahih“, „Al-adab al-mufrad“, „At-tarix al-kabir“, „At-tarix as-sag‘ir“, „At-tarix al-avsat“, „At-tafsir al-kabir“, „Birrul volidayn“, „Asmo as-sahoba“, „Kunyalar“ va boshqalar. Ular orasidagi „Al-jome’ as-sahih“ asari islom olamida Qur’ondan keyingi eng muhim manba sifatida e’zozlanuvchi manba hisoblanadi. Imom Buxoriyning hadislar to‘plash borasidagi qo‘ygan shartlari boshqa muhaddislarning shartlaridan ko‘ra aniqroq bo‘lgani sababli „Al-jome’ as-sahih“ asari „Eng ishonchli hadislar to‘plagan“ nomiga sazovor bo‘lgan. Muhaddislar hadislarining roviylarini o‘zaro uchrashganlari ehtimoli mavjud bo‘lsa shunga kifoyalanishgan, ammo Imom Buxoriy eshitgan hadislarining roviylari o‘zaro uchrashganini alohida ko‘rgan guvohning e’tirofini ham shart qilib qo‘ygan. Bunday shart boshqa muhaddislarda uchramaydi. Hofiz ibn Xajar al-Asqaloniyning hisobiga ko‘ra „Al-jome’ as-sahih“dagi hadislarining soni 7397 tani tashkil etadi. Bular orasida takrorsizlari 2602 tani tashkil qiladi. Izohlar, roviylarning ixtilofi va ilovalarni qo‘shilsa, kitobda keltirilgan hadislar soni 9082 taga yetadi. rjima qilingan va hozirda ham tarjima qilinmoqda. Mazkur asarning yozilish sabablaridan biri sifatida, Imom Buxoriyning ustoz, hadis ilmida mo‘minlarning amiri Is’hoq ibn Rohavayhning so‘zlari ko‘rsatilgan. Ibrohim ibn Ma’qil Nasafiydan rivoyat qilinadi: Imom Buxoriy: “Is’hoq ibn Rohavayh bir kuni: “Qaniydi sizlar Rasululloh sollallohu alayhi vasallamning hadislaridan sahihlarini to‘plab bir asar ta’lif etsangiz”, deb aytdi. Mana shu so‘z mening qalbinga qattiq o‘rnashib qoldi. Natijada “al-Jome’ as-sahih” – (“Ishonarli hadislar to‘plami”)ni jamlashga kirishdim”, dedi.[1] Imom Firabriy shunday rivoyat qiladi: “Muhammad ibn Abu Hotamning shunday deb aytayotganini eshitdim: “Muhammad ibn Ismoil Buxoriyni tushimda ko‘rdim. U kishi Payg‘ambar sollallohu alayhi vasallamning ortidan yurib ketayotgan edi. Payg‘ambar sollallohu alayhi vasallam har qachonki qadamlarini ko‘tarsalar, u zotning qadamlarini izlariga Imom Buxoriy o‘z qadamini qo‘yar edi.[2] Jumladan, mazkur tushni Najm ibn Fuzaylning ham ko‘rgani manbalar Imom Buxoriyning mazkur shoh asarini qayerda ta’lif etilgani to‘g‘risida manbalarda turli fikr-mulohazalar mavjud. Shulardan; Imom Buxoriy bu asarining sharh va izohlarini Payg‘ambarimiz sollallohu alayhi vasallamning qabrlari va minbarlari o‘rtasidagi joyda yozgan. Abu Fazl Maqdisiyning yozishicha, uni Buxoroda tasnif qilib chiqqan. Ba’zi manbalarda bu asarning yozilishi Basra deb, ba’zilarida Makka deb ko‘rsatilgan. Umar ibn Muhammad ibn Bajir Samarqandiydan esa quyidagicha rivoyat qilinadi: Imom Buxoriyning: ““Al-Jome’” kitobimni Masjidul Haramda tasnif qilib chiqdim. Bu

kitobga biror hadisni kiritishdan oldin gʻusl qilib, ikki rakat istixora (Alloh taolodan bir ishda yaxshilik soʻrab qilinadigan ibodat) namozini oʻqib, soʻng oʻsha hadisni sahihligiga toʻliq ishonch hosil qilgandan keyingina uni kitobimga kirgizganman”, deb aytayotganini eshitganman”[3].da rivoyat qiling Jumladan, Imom Buxoriyning nazdida hadis sanadidagi tabaqalarda roviylarning oz boʻlishi ham hadisning sahihligiga dalolat qilgan. Masalan; agar sanaddagi tobeʼinlar tabaqasida ikki roviy boʻlsa, u holda hadis “hasan” – “rivoyat qilinish uslubi chiroyli” martabasida boʻlgan, agar bu tabaqada bir roviy keltirilgan boʻlsa, u hadisni “sahih” deb eʼtirof etgan. Imom Buxoriyning bunday yoʻl tutishining oʻziga xos sababi mavjud, chunki hadis qanchalik koʻp roviydan oʻtib muhaddisga yetib kelsa, uning iboralaridagi xato va adashish shunchalik koʻp boʻlishi ehtimoli mavjuddir. Shuningdek, Imom Buxoriy hadis sohasida “haddasano” – “bizga hadis aytdi” iborasini va uning oʻrniga qoim boʻladigan boshqa iboralarni hamda “an–an – falonchi falonchidan, u esa falonchidan hadis aytdi” iborasini ham istilohiy maʼnoda qoʻllaganki, bu sanaddagi roviylarning darajasiga ham dalolat qiladi. Jumladan, Imom Buxoriy “al-Jomeʼ as-sahih”ni taʼlif etishda hadislarni boblarga tasnif qilib, ularni fiqhiy masalalarga muvofiq tartib bilan keltirganki, bu ham oʻquvchiga kitobdan istifoda qilishni yengillashtiradi. Har bir kitobning va bobning avvalida oyat va sharhlarning kelishi ham oʻziga xos bir uslub boʻlib, bu oʻquvchining fikr doirasini kengaytirishga imkon beradi. Shuningdek, Imom Buxoriy mazkur hadis toʻplamini “Vahiyning boshlanishi” kitobidan boshlab “Tavhid” kitobi bilan yakunlagani ham bir hikmat boʻlib, oʻqish jaryonida eʼtiborli kitobxon bu bilan muallifning nimaga ishora qilayotganini teran payqab oladi. Al-Jomeʼ as-sahih” hadis toʻplami 97 ta kitob va 3881 ta bobdan iborat boʻlib[4], undagi barcha hadislar soni, takroriylari bilan qoʻshib hisoblaganda 7563 tadir.

Kitobning hoshiyasidagi muaʼallaq hadislar 1391 ta, biror hadisga tobeʼ boʻlib kelgan hadislar 344 ta va bu kitobdagi barcha hadislar adadi 9082 taga yetadi. Imom Buxoriy bu hadislarni olti yuz ming hadis orasidan eng-eng sahihlarini ajratib olganini hisobga olsak, bu kitobning yana bir beqiyos qiymati koʻz oldimizda yaqqol namoyon boʻladi. Agar hadislarning har birini oldin gʻusl qilib, ikki rakaat namoz oʻqigandan keyin oʻz toʻplamiga kiritganini ham yodga olsak, bu qiymat yanada ravshanroq koʻrinadi. Bu haqda Imom Firabriydan shunday rivoyat qilinadi: “Imom Buxoriyning: “Mana bu “as-Sahih” kitobimga har bir hadisni gʻusl qilib, ikki rakaat namoz oʻqiganimdan keyingina kiritdim”, deb aytayotganini eshitganman”.

Hadislarni sahih deb qabul qilishda muhaddis ulamolarning sahihlik shartlari turlicha boʻlgan. Muhaddis olimlarning hadislarni sahih deb eʼtirof etishida asosan

beshta shart mavjud bo'lgan. Bu besh shart quyidagilar: 1) Sanadning uzluksiz bog'langan bo'lmog'i; 2) sanaddagi roviyning odilligi; 3) sanaddagi roviyning xotirasini mukammal bo'lmog'i; 4) hadis o'z matni va uning roviylari martabasiga zarar yetkazuvchi sabablardan xoli bo'lmog'i; 5) hadis matni va sanadi shuzuz (tarqoqlik)dan xoli bo'lmog'i lozim. Imom Buxoriy nazdida esa hadislar sahihlik darajasiga yetishi uchun o'n ikkita sharti mavjud bo'lgan. Bu o'n ikkita shart yuqorida keltirilgan beshta asosiy shartlarning zahirida turadi. Ular quyidagilar: Bir-biridan hadis rivoyat qilayotgan roviylar bir shaharda zamondosh bo'lishi, agar bir shaharda zamondosh bo'lib istiqomat qilmagan bo'lsa hadis muttasil sanad deb qaralmagan. Bir-biridan hadis rivoyat qilayotgan roviylar bir marta bo'lsa ham uchrashgan bo'lishi, agar bir shaharda istiqomat qilib uchrashmagan bo'lsa ularning bir-biridan hadis rivoyat qilishi muttasil sanad deb qaralmagan. Roviyy (hadis rivoyat qiluvchi shaxs) hadisni o'ziga yetkazuvchi roviydan ijozatan yuzma-yuz holatda og'zaki (rivoyatan) yoki yozma ravishda (diroyatan) olgan bo'lishi (bu uch (1-3) shart "sanadning ko'rish, eshitish va o'qish orqali bog'lanishi" zahirida turadi). Roviyy musulmon bo'lishi, dinsiz va g'ayridin kishidan hadis qabul qilinmagan. Roviyy balog'atga yetgan bo'lishi, ya'ni hadisni yod olib boshqalarga yetkazishda mas'uliyatni anglab yetadigan yoshda bo'lishi. Roviyy aqlli bo'lishi, aqli zaifdan hadis rivoyat qilinmaydi. Roviyy fosiq bo'lmasligi, fosiq kishining hadisni qabul qilinmaydi. Roviylarning eng ishonchlisi, rostgo'yi, odamiyligi (bu beshta (4-8) shartlar "roviyning din va dunyo ishlarida odil bo'lmog'i" sharti zahirida turadi). Roviyy xotirasining kuchli bo'lishi, ya'ni eshitgan hadisini asl holda yod olib qolmog'i. Roviyy xotirasi sust bo'lsa eshitganini yodlab yozib qo'ygan bo'lishi (bu ikki shart (9-10) "hadis sanadidagi roviylar xotirasini mukammal bo'lmog'i" sharti zahirida turadi). Hadis sanadi va matni ixtilofdan xoli bo'lishi (bu 11-shart "hadis matni va sanadi shuzuz (tarqoqlik)dan xoli bo'lmog'i" sharti zahirida turadi). Hadis sanadi va matni zarar yetkazuvchi sabablardan xoli bo'lishi (bu 12-shart "hadis o'z matni va uning roviylari martabasiga zarar yetkazuvchi sabablardan xoli bo'lmog'i" shartining zahirida turadi). Imom Buxoriy hadislarini sahih deb qabul qilishda mana shu o'n ikki shartga qat'iy amal qilgan va shu sababli ham butun dunyo olimlari tomonidan uning hadis to'plamlari mutlaq sahih hadislar deb e'tirof etilgan.

Hatto, ayrim ulamolar Imom Buxoriyning hadislarini qabul qilishdagi sahihlik shartlarini o'n beshtaga yetkazgan. Bu tadqiqotlarimiz natijalariga asoslanib Imom Buxoriyning "al-Jome' as-sahih" hadis to'plamidagi hadislarining sahihlik darajasi boshqa muhaddislarning sahih hadislaridan ustun ekanini aytishimiz mumkin bo'ladi. Tadqiqotlar natijasi hadis to'plamlari sahih deb tan olingan to'qqiz

muhaddisidan faqat Imom Buxoriy mana shu o‘n ikki shartga qat’iy amal qilganini ko‘rsatadi. Ya’ni, hadis sanadi va matni mana shu shartlarga to‘liq javob bersa, u hadis Imom Buxoriy nazdida sahih hadis hisoblangan. Imom Muslim sahihlikning ushbu shartlarini o‘n bittasiga qat’iy amal qilgan, ya’ni sahihlikning o‘n bir shartiga javob bergan hadis sanadi va matni u kishining nazdida sahih sanalgan. Masalan; Bir shaharga shayx (hadis rivoyat qiluvchi ustoz)lardan birortasi kelib dars tashkil qilib biror hadis aytsa-yu, tinglaganlardan biri u hadisni shu shaharda istiqomat qiluvchi, ammo o‘sha darsda bo‘lmagan bir do‘stiga aytsa, u hadisni eshitgan darsda hozir bo‘lmagan uchinchi shaxs o‘sha hadisni shayxdan rivoyat qilsa, jadvalga ko‘ra bu hadis Imom Buxoriyda sanadi muttasil (sanadi bog‘langan) sanalmaydi, Imom Muslim va boshqa ayrim muhaddislar nazdida bu hadisning sanadi muttasil deb qaraladi. Imom Abu Dovud nazdida bu shartlarning to‘qqiztasi qaysi bir hadisda topilsa o‘sha hadis sahih deb sanalgan. Imom Termiziy nazdida esa hadis sahih bo‘lishi uchun o‘nta shart topilishi lozim bo‘lgan va shu sababli ham ayrim hadis ulamolari Imom Termiziyning “Sunan” hadis to‘plamini Imom Abu Dovudning “Sunan”idan ustun qo‘yishadi. Imom Molik va Imom Ahmادلarning hadis qabul qilishdagi shartlari boshqa muhaddislarnikidan kam. Ammo bu ularning hadis to‘plamlariga kiritgan hadislari sahihlik darajasidan past ekanini anglatmaydi, chunki buning bir necha ijobiy sabablari mavjud. Sabablar quyidagilar; ular yashagan davrning Payg‘ambarimiz sollallohu alayhi vasallam zamonlariga yaqinligi, hadisning yetib kelishida muhaddis bilan Nabiy sollallohu alayhi vasallam o‘rtasida roviylar ozligi va yana bir qancha sabablar borki, hatto u sabablar bilan ularning hadis to‘plamlaridagi ayrim hadislar sanadi oliy sanadga ko‘tarilishi ham mumkin. Imom Buxoriy hadislarni sahih deb qabul qilishda mana shu o‘n ikki shartga qat’iy amal qilgan va shu sababli ham butun dunyo olimlari tomonidan uning hadis to‘plamlari mutlaq sahih hadislar deb e’tirof etilgan. Hatto, ayrim ulamolar Imom Buxoriyning hadislarni qabul qilishdagi sahihlik shartlarini o‘n beshtaga yetkazgan. Bu tadqiqotlarimiz natijalariga asoslanib Imom Buxoriyning “al-Jome’ as-sahih” hadis to‘plamidagi hadislarning sahihlik darajasi boshqa muhaddislarining sahih hadislaridan ustun ekanini aytishimiz mumkin bo‘ladi. Keyingi yillarda Imom Buxoriyning ilmiy ma’naviy merosini va shu zamin farzandi bo‘lgan boshqa allomalarimizning qoldirgan ma’naviy merosini o‘rganib, ilmiy tadqiq etish va keng ommaga yetkazish Bu ilmiy-tadqiqot markazi ilmiy xodimlari va oliy maktab ustozlari muhaddis allomaning ilmiy merosi bo‘lgan “Birrul-volidayn”, “Xolqu af’alu-l-ibod” va “at-Tarix as-sag‘ir” asarlarining tarjimasini hamda “Sahihul Buxoriy” hadislar to‘plamidagi oliy sanadli hadislar majmuasi “Sulosiyotu-l-

Buxoriy” kitobining nashr etilish arafasida turgani fikrimizning dalilidir. maqsadida olimlarimiz ko‘plab tadqiqotlar va ilmiy-amaliy ishlar olib bormoqda.

Foydalanilgan adaboyotlar ro‘yxati:

1. Ibn Hajar al-Asqaloniyy. Fathu-l-Boriyy. Qohira. 1880y.– B 5.
2. Al-Kutub-s-sitta. Riyoz Doru-s-alom. 2000y.-b670
3. Izoh sifatida keltirilgan sanadsiz hadislar.
4. Shamsiddinxon ibn ziyovuddinxon ibn Eshon Boboxon. Sihohu-s-sitta. Toshkent 1986. B 36.
5. Samatov, K. (2016). Issues Naqshbandi teaching peace and harmony in society. Theoretical & Applied Science, (2), 175-179.
6. Mahmud Tohhan. Taysiru mustolah-l-hadis. Maktabatu-l- ma’orif. Riyoz 2010. B44
7. Mannahajul-Imam al-Buxoriy fiy tas’hihil-ahadisi va-t-ta’lilaha. Dor’u ibn Hazm.Bayrut 2000. B71
1. 8.Abu Fazl Muhammad ibn Tohir.Shurutu-l-aimmati-s-sitta va yalihi shurutu aimmati-l-xamsa. Bayrut 1984. B18
8. Abu Fazl Muhammad ibn Tohir.Shurutu-l-aimmati-s-sitta va yalihi shurutu aimmati-l-xamsa. Bayrut 1984. B21
9. Ulmasjonovich, K. S. (2021). Mystical and philosophical foundations of human interaction (based on the teachings of makhdumi Azami Kasani). European Scholar Journal, 2(11), 45-48.
- 10.Ulmasjonovich, K. S. (2021). Mystical and philosophical foundations of human interaction.